

суб'єктивні перекручення в політиці, економіці, культурному розвитку, наявності графаретних звинувачень у буржуазному націоналізмі, узагальненні й спростуванні спадщини українського народу.

Сьогодні Україна в черговий раз у власній історії виборює своє право на самостійне існування у споконвічній боротьбі із північним сусідом, відроджуючи духовність, народну пам'ять, крокуючи разом з іншими розвинутими країнами шляхом прогресу, реформ і демократії.

Список використаних джерел

1. Костомаров Н. О преподавании на южнорусском языке // Київська старовина. – 1992. – № 3. – С. 53–57.
2. Міносян А. Культурно-освітня політика в Україні в історичній ретроспективі // *Rossica Olomucensia*. – Olomouc, 2011. – Vol. I. – P. 51–54.
3. Огієнко І. Українська культура. – Київ : Дніпро, 1991.
4. Сергійчук В. До і після Переяславської Ради // Наука і суспільство. – 1990. – № 1. – С. 17–21.
5. Черненко А. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1994.

С.В. Проскурова, канд. іст. наук, доц. (*ЦДПУ імені В. Винниченка, Кропивницький*)

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ГОЛОДОМОРУ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Гадаю, історикам варто пам'ятати настанову професора новітньої історії Неаполітанського університету А. Граціозі про «справжню науковість і моральний імператив, що витікають із усвідомлення глибини трагедії голодомору», які починаючи з 1991 р. стимулювали істориків до переосмислення підходів до проблеми [1, с. 121].

Парадигма Голодомору, на думку відомого українського історика, члена Несторівської групи Ярослава Грицака, на відміну від інших тем суспільного дискурсу України, має великий об'єднавчий потенціал [2, с. 259–260].

Контакти з науковцями під час міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття», яка відбулася 16 травня 2018 р. в Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка, стали для мене приводом узагальнити сучасні підходи щодо висвітлення теми Голодомору.

Високий рівень організації конференції відповідав презентованій тематиці, чому посприяли присутність і виступи експрезидентів України Л. Кравчука та В. Ющенка, церковних ієрархів владики Іоана (УПЦКП), владики Богдана (УГКЦ), міністрів освіти – Л. Гриневич та культури – Є. Нищука, голови Українського інституту національної пам'яті В. В'ятровича, науковців, дипломатів, журналістів.

Водночас окремим виступам була притаманна етноцентрична риторика, наголошення на етнічних аспектах трагедії. Натомість члени делегації з Кропивницького (працівники Державного архіву Кіровоградської області, обласного краєзнавчого музею, викладачі та журналісти) у своїх доповідях презентували нововіднайдені джерела з історії Голодомору на території тодішнього Зінов'євського округу, які свідчать про те, що його жертвами були також євреї, росіяни, німці, поляки, молдовани, нащадки яких разом із українцями сьогодні складають українську націю. Водночас ці факти жодним чином не підважують висновку про геноцидний характер терору голодом стосовно титульного етносу. Сучасні дослідники Голодомору, інтерпретуючи комплекс джерел, мусять керуватися виключно принципами гуманізму, науковості й емпатії. На Кіровоградщині першу збірку спогадів про Голодомор 1932–1933 р. «Голоси із 33-го» (1993 р.) упорядкував громадський діяч, лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова Василь Бондар [3]. До науково-дослідницької роботи із вивчення та оприлюднення архівних джерел та джерел усної історії Голодомору на Кіровоградщині активно долучилися й викладачі кафедри історії України ЦДПУ ім. В. Винниченка Нінель Бокій та Олександр Житков [4; 5].

Від часу заснування 1992 р. українським письменником В. Маняком та його дружиною журналісткою Лідією Коваленко-Маняк Асоціації дослідників Голодоморів в Україні науковці нашого міста неодноразово брали участь у її засіданнях, що дозволило оцінити стан вивчення проблеми в регіонах та загалом у країні. Спілкування з відомими вченими, зокрема дослідницею усної історії Голодомору Валентиною Борисенко, спонукало залучити до дослідницької роботи студентську молодь, для якої подібна робота мала ще й неабияке виховне значення.

Із 2006 р. як викладач курсів етнології, етнографії, та демографії мною безпосередньо організовано польові дослідження в рамках етнографічних практик студентів. Тоді ж мною вперше були апробовані запитальники для збору джерел усної історії Голодомору на Кіровоградщині.

Запрошення взяти участь у проєкті Українського інституту національної пам'яті з фіксації усних джерел Голодомору прийняла одразу як можливість реалізувати свої задуми. Протягом 2007–2008 рр. наш факультет узяв участь у реалізації програми «Усна історія про Голодомор 1932–1933 років» шляхом проведення етнографічних практик студентів у формі польових експедицій у Новоукраїнському та Бобринецькому районах Кіровоградської області [6; 7; 8].

Спогади очевидців Голодомору на Кіровоградщині підтвердили й доповнили відомості, що містяться в архівних документах, а саме: про причини та наслідки штучного Голодомору; про методи вчинення й безпосередніх виконавців злочину, скоєного в 1932–1933 рр. радянською владою проти українського селянства; про масовий терор голодом, реквізиції продовольства та майна; у тому числі, про діяльність приймальних пунктів контори «Торгсин», через які в населення фактично «викачувалися» цінності; нещадну експлуатацію колгоспників; масову смертність, зокрема серед дітей; факти канібалізму; факти спротиву; прояви людської солідарності й самопожертви...

Розвиваючи думку Андрія Портнова про значення джерел усної історії для сучасників, можемо стверджувати, що вони здатні «увиразнити індивідуальний вимір горя, що охопило мільйони людей, розвинути в читача розуміння індивідуальності кожної жертви», зрештою, «викликати в читача емоційний зв'язок з описуваними подіями» [9, с. 296]. Учасники експедицій у спілкуванні зі мною досі згадують окремі сюжети, оповідачів, уважаючи досвід польової роботи безцінним. Для багатьох він став стимулом та основою для подальших наукових досліджень для написання кваліфікаційної роботи. Студентів під час інтерв'ювання найбільше вразило ставлення колишніх жертв до своїх катів. Адже місцеві учасники «буксирів» чи комнезамів жили й надалі поряд, зло було непокаране... Визнаючи безпосередніми винуватцями трагедії радянську владу в особі Сталіна, Молотова; про виконавців злочинів респонденти згадували, що їх уже Бог покарав...

Матеріали, зібрані студентами, було оприлюднено на науково-дослідних конференціях, опубліковано в збірниках джерел усної історії, а відеоматеріали було використано обласною державною телерадіокомпанією для створенні ряду теле- і радіопередач до Національного дня пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій [6; 7; 8].

У 2009–2014 рр. факультет історії та права продовжив польові етнографічні дослідження у Вільшанському, Світловодському, Олександрівському, Добровеличківському та Долинському районах

Кіровоградської області зі збирання усних джерел Голодомору, але, на жаль, мусимо констатувати, що їхній потенціал майже вичерпаний. Отже, перед сучасними дослідниками проблеми стоять насамперед завдання систематизації, архівації, аналізу накопиченого матеріалу, а також переосмислення й репрезентації історичної пам'яті про Голодомор.

Викладання курсів етнології та демографії, участь у теле- й радіопередачах КОТРК, а також керівництво курсовими, кваліфікаційними, науковими роботами учнів Малої академії наук спонукали мене до опрацювання зарубіжної й вітчизняної історіографії Голодомору (А. Граціозі, Р. Конквест, Г. Куромія, Р. Лемкін, Дж. Мейс, Т. Снайдер, Е. Епплбаум, В. Борисенко, Я. Грицак, С. Кульчицький, Ю. Мицик, Ю. Шаповал та ін.) та широкого комплексу джерел з проблеми.

Маємо з вдячністю сприймати зацікавленість зарубіжних учених в об'єктивному висвітленні такої травматичної теми. Сергій Плохій, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, у своїй праці «Брама Європи» дає чітке пояснення політиці тоталітарної влади 1932–1933 рр. в Радянській Україні: «Напад на українське селянство ішов пліч-о-пліч із нападом на українську культуру та ідентичність. Голод, що почався в Україні після видання постанови Політбюро про хлібозаготівлі та українізацію, став наслідком не лише сталінської політики щодо селянства та партійних кадрів, а й змін у національній політиці, що зрівняла опір хлібозаготівлям із націоналізмом». Історик торкається й теми наукової дискусії про природу українського голоду й факту визнання його геноцидом, уважаючи, що в питанні «вирішальних фактів та інтерпретацій голоду 1932–1933 рр. досягнуто широкого консенсусу» [10, с. 328–331]. Власне, саме завдяки консультаціям з істориками з Гарварду, Енн Епплбаум зацікавилась темою Голодомору. Дослідниця зазначає, що звернутися до цієї теми її змусили доступ до архівів, нові джерела, зокрема й усні, зібрані протягом останніх 20 років, і, дозволимо собі припустити, сучасні події, зокрема агресія Росії проти України. У книзі «Червоний голод: війна Сталіна з Україною» історик аналізує причинно-наслідкові зв'язки поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і Голодомору, пропонує новий неупереджений погляд на причини терору голодом як злочину радянського тоталітаризму, довгострокові катастрофічні наслідки геноциду, які й досі впливають на ідентичність і посттоталітарну ментальність українців.

Також маємо дякувати Енн Еплбаум за її просвітницьку діяльність, яка відкриває західному суспільству сторінки недавньої української історії. Адже це та історична візія, яка йому мало відома. У численних інтерв'ю для «Голосу Америки», «Радіо Свобода», на презентаціях книги історик неодноразово підкреслювала, що підтримує заклики на міжнародному рівні визнати Великий голод геноцидом. А в Україні, на переконання Енн Еплбаум, історична пам'ять про Голодомор має стати частиною громадянської й історичної освіти [11].

Пошук статистичних джерел щодо втрат від Голодомору привів до інформації про доробок учених Інституту демографії, заснованого 1919 р., М. Птухи (директора інституту, який зараз носить його ім'я), Ю. Корчака-Чепурківського, І. Вейцбліта, С. Кустоляна та ін. Відомо, що зазначені дослідники брали участь в організації переписів населення УСРР (УРСР), а також працювали над аналізом демографічних втрат населення України внаслідок голоду 30-х років. Усі вони стали жертвами сталінських репресій, а їхні праці досі не опубліковані в Україні [12].

Тема вшанування пам'яті статистиків і демографів, які наважилися в умовах тоталітарної влади фіксувати статистику демографічних втрат, потребує подальшого висвітлення. Їхня участь в переписі населення УРСР 1937 р. стала трагічною сторінкою в історії української демографії. Кількість обрахованого в 1937 р. населення УРСР засвідчила жахливі демографічні втрати за 11 років після попереднього комплексного перепису 1926 р. Тоталітарна влада пішла на безпрецедентний крок – визначення перепису населення 1937 р. як «дефективного» і скасування його результатів, жорстокі репресії проти вчених, фактичне знищення демографічної науки й статистики [12; 13; 14].

Є ще один надзвичайно дражливий аспект проблеми, яким ми часто, на жаль, нехтуємо – етичний. Тема Голодомору належить до травматичних, стресогенних як для респондентів, так і для інтерв'юєрів. Тому, на нашу думку, звернення науковців, насамперед молодих дослідників, до цієї тематики вимагає від них неабиякого професіоналізму, такту й делікатності.

Варто дослухатися думки Енн Еплбаум про те, що Голодомор є беззаперечною трагедією, яка не має спокути чи надії, але історія України не є трагедією. І є спосіб, у який ми можемо вшанувати пам'ять жертв Голодомору – це вибудувати країну, в якій таке ніколи не могло б повторитися. Це міркування неодноразово висловлювали під час інтерв'ювання мої респонденти-очевидці Голодомору [11].

Напевне, є сенс і в настановах української дослідниці історичної пам'яті Лариси Нагорної, яка закликає кожну подію, навіть трагічну, репрезентувати в ключі «подоланої трагедії», стояти на перепоні «страждальницького дискурсу», подолання «комплексу жертви», стежити за тим, щоб робота з висвітлення проблематики Голодомору мала на меті «вести людину від «світлої печалі» до усвідомленої радості подолання й торжества життя у найрізноманітніших його проявах» [15, с. 141].

Висвітлення теми Голодомору в Україні мусить мати на меті формування в суспільстві загальнолюдської солідарності, утвердження демократичних цінностей, повернення «справедливої пам'яті» про пережиту трагедію (за П'єром Нора) як основи для поступу вперед. Адже, перефразовуючи Енн Епплбаум, «...Голодомор у тому сенсі, як його замислював Сталін, не спрацював. Його винищення інтелектуальної еліти – так само». Ми – тут. Наша мова – жива. Україна є незалежною державою [11].

Список використаних джерел

1. Граціозі А. Голод в СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація // УІЖ. – 2005. – № 3.
2. Грицак Я. Голокост і Голодомор: виклики колективній пам'яті // Страсті за націоналізмом. – К. : Критика, 2011.
3. Голоси із 33-го / Упорядник В. Бондар. – Кіровоград, 1993.
4. «Безкровна війна». Мовою архівних документів про голод 1921–1923, 1932–1933 рр.: Збірник документів і матеріалів / Авт.-упоряд.: О. Житков. – Кіровоград, 2005.
5. Бокій Н. Примусова колективізація як головна передумова голодомору 1932-1933 років в Україні (за матеріалами Кіровоградщини) // Пам'яті невинних жертв (Матеріали Міжнародної наукової конференції істориків «Голодомор в Україні в 1932–1933 роках». – Будапешт, грудень 2003 року) / Упоряд. Я. Хортяні. – Будапешт, 2007.
6. Проскурова С. “Зазирнімо в обличчя трагедії...” (Щодо результатів етнографічної експедиції студентів факультету історії та права КДПУ імені В.Винниченка 2007 року) // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. – Випуск II. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2008. – С. 122–164.
7. Проскурова С. Матеріали експедиції до Бобринецького району // Усна історія Голодомору та Другої світової війни на території Кіровоградщини. – Кіровоград : Кіровоградський інститут розвитку людини «Україна», 2009.
8. Проскурова С. Записи працівників соціальної служби Новоукраїнського району Кіровоградської області (підготувала до друку Світлана Проскурова) // Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Вип. 2 / [гол. ред. Г. Скрипник] ; МАУ, НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2013. – С. 242–252.

9. Портнов А. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. – К. : Критика, 2013. – 344 с.
10. Плохій С. Брама Європи / Сергій Плохій ; пер. з англ. Романа Ключка. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 496 с.
11. LIVE|Червоний голод: Війна Сталіна проти України. | «Ваша і наша свобода» Інтерв'ю Енн Епплбаум на Радіо Свобода. – <https://www.radiosvoboda.org>. – 21.11. 2017.
12. Статистика населення в Україні в 1920-1930-ті роки / О. М. Гладун, О. П. Рудницький // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 48–57.
13. Сергійчук В. Демографи враховують не всі жертви Голодомору. – https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2181905-demografi-vrahovuut-ne-vsi-zertvi-golodomoru.html. – 27.02.2017.
14. Перепись населения СССР 1937 года. История и материалы / Экспресс-информация. Серия «История статистики». Выпуск 3-5 (часть II). – М., 1990.
15. Нагорна Л. Політика пам'яті та її орієнтаційна місія //Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко] ; за гол. ред. Ю. Шаповала. – К., 2013. – 600 с.

Н.О. Свинаренко, канд. іст. наук, доц. (*ХНЕУ імені С. Кузнеця, Харків*)

ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. НА ХАРКІВЩИНІ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗУМІННЯ

Тема Голодомору 1932–1933 рр. займає особливе місце у нашій вітчизняній історії. Надто болюча ця тематика. І хоч у наші дні ще живуть і мають змогу розповісти про це очевидці та постраждалі, що вижили, у нашому суспільстві і досі про цю проблему пересічні громадяни мають, переважно, поверхневу, загальну уяву.

За останнє десятиріччя практично кожен українець пам'ятає, що у другій половині листопада загораються свічки по всій Україні в пам'ять про тих, хто загинув в роки страшного голоду 1932–1933 рр... Та про масштаби цього лихоліття (як відомо, кількість загиблих в будь-якому разі можна порівняти з населенням невеликої держави), нелюдські методи виконання масштабних сталінських хлібозаготівель, жахливе ставлення до жителів села, до пересічних трудівників – це ті проблеми, які сучасному європейцю навряд чи можуть бути зрозумілими.

Як історичний процес голодомор 1932–1933 рр. у різних аспектах вивчали як вітчизняні науковці та публіцисти, так і іноземні. Вивченню загальної проблеми голоду 1932–1933 рр. по всій Україні та у деяких її